

Study of Agricultural Ecological Habitus among Farmers in Azna County

Amrollah Keshavarz¹ | Nouredin Alahdadi²

1. Department of Social Sciences, Faculty of Law and Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.

E-mail: parsa9431@pnu.ac.ir

2. Corresponding Author, Department of Social Sciences, Faculty of Law and Social Science, Payame Noor University, Tehran,

Iran. E-mail: nalahdadi@pnu.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received: 06 January 2026 Received in revised form: 08 April 2026 Accepted: 23 May 2026 Published online: 01 July 2026 Keywords: Azna County, Ecological Habitus, Invisible Hand, Land Fragmentation, Migration, Social Context	This study, employing Bourdieu's concept of "habitus" as a sensitizing concept and extending it to the ecological realm, qualitatively examines the ecological habitus of farmers and explores the role of socio-economic processes in their marginalization. This research was conducted with a qualitative approach and a grounded theory method. Data were collected through semi-structured interviews with 33 farmers in Azna County, who were purposefully selected until theoretical saturation was achieved. Data analysis led to the identification of 10 categories and a core category titled "marginalized agricultural ecological habits." The research findings, in the form of a paradigm model, show that the "invisible hand of the market" and "land division among heirs" as causal conditions, the "unbalanced structure of the agricultural product distribution and market system" as background conditions, and the "dominance of the mercantile spirit" and "property disputes" as mediating conditions have marginalized the ecological habitus of farmers. In such a context, farmers have been forced to adopt unsustainable strategies such as the overexploitation of natural resources and the elimination of crop rotation, which have resulted in consequences such as the tragedy of water resources, soil erosion, the spread of diseases, and migration from the countryside. The final model shows a structural gap between ecological needs (sustainability, diversity, rotation) and socio-economic logics (commodification, common ownership, unequal distribution.) The research reveals a deep structural gap between agriculture's ecological needs (biodiversity, rotation, sustainability) and socio-economic logics (market, profiteering, unequal distribution, common ownership, inheritance disputes)—with disastrous effects on farmers and the environment..

Cite this article: Keshavarz, A. & F Alahdadi, N. (2026). Study of agricultural ecological habitus among farmers in Azna county. *Community Development (Rural-Urban)*, 18 (1):135-153.

<https://doi.org/10.22059/jrd.2026.408938.668969>

Author(s) retain the copyright.

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: : <https://doi.org/10.22059/jrd.2026.408938.668969>

Extended Abstract

Introduction

Agriculture, as the most fundamental form of human material interaction with nature, has always been in interaction with socio-cultural structures. Due to its role in ensuring food security and the livelihoods of societies, this activity is inevitably in interaction with nature and can therefore have profound consequences on natural resources such as water, soil, and biodiversity. In the meantime, the concept of “habitus” as a set of internalized tendencies, attitudes, and behavioral patterns that are formed through the process of socialization provides a powerful conceptual tool for understanding how farmers interact with the environment. The study, by utilizing Bourdieu’s concept of “habitus” and extending it to the ecological field, examines farmers’ ecological habitus and the role of socio-economic processes in their marginalization.

Methodology

This research was conducted with a qualitative approach and using the systematic grounded theory method of Strauss and Corbin. Data were collected through semi-structured interviews with 33 farmers from Azna County, Lorestan Province. Participants were selected employing purposive sampling and maximum diversity strategy (based on criteria such as residence in rural areas, land ownership, education, crop type, age, agricultural experience, and gender), and sampling continued until theoretical saturation. To increase the validity of the findings, two strategies were used: “qualitative audit” (review by supervisors and consultants in three stages of open, axial, and selective coding) and “member review” (review of findings with participants). Data analysis was conducted in three stages of open, axial, and selective coding.

Findings

Data analysis led to the identification of 10 main categories and one core category titled

“ecological habitus on the margins.” The paradigmatic model of the research indicates that the “invisible hand of the market mechanism” and “land division among heirs” as causal conditions, the “unbalanced structure of the agricultural product distribution and market system” as background conditions, and “social capital erosion,” the “weakness of monitoring systems,” the “ineffectiveness of resource protection laws,” and “property disputes” as mediating conditions have simultaneously marginalized the ecological habitus of farmers. The findings illustrate that the invisible hand of the market, through factors such as consumerist demand, price and income, and financial inability, drives farmers towards cultivating short-term profitable crops. Also, dividing land among heirs under the pretext of preserving the paternal legacy leads to land fragmentation, reduced productivity, and change in land use in the long term, and institutionalizes annual cultivation as an automatic behavior. The unbalanced structure of distribution and brokerage also reproduces the vicious cycle of poverty, dependency, and migration. In this process, the ecological habitus based on indigenous knowledge and collective cooperation gives way to a speculative habitus in which the farmer internalizes the destructive logic of the market as the “only possible way.” In such a context, farmers are forced to adopt unsustainable strategies such as overexploitation of resources and abandoning crop rotation.

Conclusion

The findings are consistent with and complementary to the results of previous studies, including the studies of Abdollahi et al. (2016) on the speculative semantic system in the face of drought and the research of Sayarkhalaj et al. (2014) on farmers’ understanding of the self-reliant and sustainable past. The study shows that the transition from self-reliance to commercialization has been made through three causal processes: the invisible hand of the

market as a guide to farmer action, land division under the pretext of preserving paternal heritage as a behavioral paradox (which gives identity in the short term but leads to fragmentation and inefficiency in the long term), and the unbalanced structure of distribution and brokerage as an aggravator of poverty and inefficiency. The final paradigmatic model of the study indicates a deep structural gap between the ecological requirements of agriculture (sustainability, biodiversity, rotation, resource-wise management) and the logic governing socio-economic structures (commercialization, land fragmentation, common ownership, unbalanced distribution, property disputes, ineffective regulatory laws). This structural gap, which is caused on the one hand by structural market pressures and on the other by institutional paradoxes in the ownership system and the weakness of the farmer's agency in redefining production patterns, has had consequences such as a multi-layered public health crisis (including occupational poisoning, food chain contamination, diseases caused by toxic residues, and long-term effects on mental health), a decrease in biodiversity (caused by the change in rangeland use, the destruction of natural habitats, and the elimination of natural enemies of pests), and forced migration from the countryside. These findings demonstrate that

ecological habitus that once guaranteed sustainability and self-reliance have been marginalized by structural changes and have given way to a speculative habitus in which the farmer internalizes the destructive logic of the market as the “only possible way” and considers it “natural” and “wise.”

Drawing on the findings, the following policy recommendations are proposed: Empowering farmers through education and support for indigenous knowledge; Revising the semantic system governing the agricultural sector from commercialism to sustainability by using the cultural and identity capacities existing in the collective memory of farmers; Creating local markets and strengthening rural cooperatives to reduce the role of intermediaries and brokers in pricing products; Reforming the regulatory system and strengthening enforcement guarantees for resource conservation laws; Designing incentive mechanisms for farmers who use eco-friendly methods.

Acknowledgements: This article is an independent scholarly work. The author expresses sincere appreciation to the reviewers and the editorial staff of the journal for their valuable comments and efforts.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

مطالعه عادت‌واره‌های بوم‌شناختی کشاورزی در میان کشاورزان شهرستان ازنا

امراهه کشاورز^۱ | نورالدین اله‌دادی^۲

۱. گروه جامعه‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: parsa9431@pnu.ac.ir
 ۲. نویسنده مسئول، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: nalahdadi@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۱/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۳/۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۴/۱۰ کلیدواژه‌ها: بستر اجتماعی، خردشدن زمین، دست نامرئی، شهرستان ازنا، عادت‌واره بوم‌شناختی، مهاجرت	پژوهش حاضر با بهره‌گیری از مفهوم عادت‌واره بورديو به‌عنوان مفهوم حساس و بسط آن به قلمرو بوم‌شناختی، به مطالعه کیفی عادت‌واره‌های بوم‌شناختی کشاورزان و واکاوی نقش فرایندهای اجتماعی-اقتصادی در به‌حاشیه‌راندن آن‌ها می‌پردازد. مطالعه با رویکرد کیفی و روش نظریه زمینه‌ای انجام شد. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۳۳ نفر از کشاورزان شهرستان ازنا گردآوری شد که به‌صورت هدفمند و تا حد اشباع نظری انتخاب شده بودند. تحلیل داده‌ها موجب شناسایی ۱۰ مقوله و یک مقوله هسته با عنوان «عادت‌واره بوم‌شناختی کشاورزی در حاشیه» شد. یافته‌های پژوهش در قالب مدل پارادایمی نشان می‌دهد «دست نامرئی بازار» و «تقسیم زمین بین وراث» به‌عنوان شرایط علی؛ «ساختار نامتوازن نظام توزیع و بازار محصولات کشاورزی» به‌عنوان شرایط زمینه‌ای؛ و «فرسایش سرمایه اجتماعی»، «ضعف نظام‌های نظارت و ناکارآمدی قوانین حفاظت از منابع» و «اختلافات ملکی» به‌عنوان شرایط میانجی، عادت‌واره بوم‌شناختی کشاورزان را به حاشیه رانده‌اند. در چنین بستری، کشاورزان ناگزیر به اتخاذ راهبردهای ناپایدار مانند «بهره‌برداری غیرمسئولانه» و «حذف تناوب کشت» شده‌اند که پیامدهایی نظیر «بحران چندلایه سلامت جمعی»، «کاهش تنوع زیستی» و «مهاجرت از روستا» را به دنبال داشته است. مدل پارادایمی نهایی پژوهش بیانگر شکاف عمیق ساختاری میان الزامات بوم‌شناختی کشاورزی (پایداری، تنوع، تناوب) و منطق حاکم بر ساختارهای اجتماعی-اقتصادی (سوداگری، مالکیت مشاع، توزیع نامتوازن) در منطقه مورد مطالعه است. آنچه مدل پارادایمی این پژوهش آشکار می‌کند، نه صرفاً فهرستی از عوامل، بلکه کشف یک «شکاف عمیق ساختاری بین الزامات بوم‌شناختی کشاورزی (حفظ تنوع زیستی، رعایت تناوب، مدیریت پایدار منابع) و منطق حاکم بر ساختارهای اجتماعی-اقتصادی (دست نامرئی بازار، سوداگری، ساختار نامتوازن توزیع، مالکیت مشاع، اختلافات ملکی بین وراث) است که پیامدهای ناگواری برای جامعه کشاورزی و محیط‌زیست داشته است.

استناد: کشاورز، امراهه و اله‌دادی، نورالدین (۱۴۰۵). مطالعه عادت‌واره‌های بوم‌شناختی کشاورزی در میان کشاورزان شهرستان ازنا. توسعه محلی (روستایی - شهری)، ۱۸(۱)، ۱۳۵-۱۵۳. <https://doi.org/10.22059/jrd.2026.408938.668969>

نویسندگان حق نشر و حقوق کامل انتشار را حفظ می‌کنند.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jrd.2026.408938.668969>

۱. مقدمه و طرح مسئله

کشاورزی به‌مثابه‌ی شکلی بنیادین از کنش مادی با طبیعت که پیوندی ناگسستنی با محیط‌زیست دارد و به‌دلیل نقشی که در تأمین امنیت غذایی و معیشت جوامع ایفا می‌کند، ناگزیر از تعامل با طبیعت است و کشاورزان به‌عنوان مهم‌ترین بهره‌برداران این منابع، نقشی کلیدی در حفظ یا تخریب محیط‌زیست دارند.

اساساً الگوهای رفتاری کشاورزان در مواجهه با طبیعت، بازتابی از ساختارهای اجتماعی، نظام‌های مالکیت، ارزش‌های فرهنگی و هنجارهای جامعه‌پذیر شده در زیست‌جهان آنان است. در جوامعی که احترام به طبیعت جزئی از سنت‌های محلی و هویت جمعی است، عادت‌های بوم‌سازگار نظیر رعایت تناوب، مصرف متعادل نهاده‌ها و سموم غالب می‌شود. در مقابل، در جوامعی که منطق سوداگری و رشد اقتصادی حاکم است، عادت‌های غیربوم‌شناختی نظیر کشت بی‌رویه، تخریب خاک، مصرف بی‌قاعده سموم و کودها بازتولید می‌شود. از این‌رو، درک چرایی و چگونگی شکل‌گیری عادت‌واره‌های بوم‌شناختی^۱ نیازمند کاوش در لایه‌های پنهان بستر اجتماعی و فرهنگی است.

بستر اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان مجموعه‌ای از ساختارهای اجتماعی، باورها، ارزش‌ها، هنجارها، آداب‌ورسوم و روابط اجتماعی بر شیوه زندگی و الگوی رفتار مردم با محیط‌زیست و کشاورزی تأثیرگذار است (گیدنز، ۱۹۹۹: ۸۵). این بستر شامل ساختارهای طبقاتی، روابط جنسیتی، ساختارهای قدرت، سنت‌ها و آداب و رسوم، و باورهای فرهنگی است که هریک به نحوی بر شکل‌گیری شیوه‌های تولید، مصرف و نحوه بهره‌برداری از منابع طبیعی تأثیر دارند و عادت‌واره‌های کشاورزی کشاورزان را تحت‌الشعاع قرار می‌دهند (بورديو،^۲ ۱۳۹۰: ۱۱۰). از سوی دیگر، عادت‌واره‌های کشاورزی الگوهای رفتاری، مهارت‌ها، دانش‌های بومی و فنون عملی هستند که کشاورزان براساس تجربه و فرهنگ خود در تعامل با محیط‌زیست برای تولید و بهره‌برداری از منابع استفاده می‌کنند (آلتیری،^۳ ۲۰۰۲: ۴۵). براین اساس، عادت‌واره بوم‌شناختی کشاورزی به جنبه‌هایی از عادت‌واره اشاره دارد که در ارتباط با محیط‌زیست هستند و کشاورز را به سمت علائق و کنش‌های زیست‌محیطی مثل تمایل به کم‌مصرفی در زمینه آب، مصرف متعادل کودهای شیمیایی و سموم و آفت‌کش‌ها، احساس مسئولیت در قبال زمین هدایت می‌کنند. این عادت‌واره ضمن اینکه تحت تأثیر زمینه اجتماعی بوم‌شناختی شکل می‌گیرد، در شکل‌گیری آن نیز مؤثر است (کسپر، ۲۰۰۹: ۳۱۸). در مقابل، عادت‌واره‌های غیربوم‌شناختی به الگوهای رفتاری و کنش‌های مخرب محیط زیستی اشاره دارند. این عادت‌ها ممکن است در سطح فردی به صورت رفتارهای مصرف‌گرایانه یا بی‌توجهی به محیط‌زیست و در سطح سازمانی به صورت سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی تخریب‌کننده محیط‌زیست ظهور یابند (الیاس، ۲۰۰۰: ۷۶)؛ بنابراین سؤال اصلی این پژوهش این است که بستر اجتماعی و فرهنگی در شهرستان ازنا چگونه عادت‌واره‌های بوم‌شناختی کشاورزان را شکل می‌دهد، بازتولید می‌کند یا به حاشیه می‌راند.

میدان مطالعه پژوهش، روستاهای شهرستان ازنا در استان لرستان است. این شهرستان با ۴ دهستان و ۹۶ روستا (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰) از دو ناحیه فرهنگی و اقلیمی-کشاورزی متمایز (جایلق: منطقه‌ای هموار و کم‌آب با کشاورزی دیمی و پاچه‌لک: واقع در دامنه اشترانکوه با منابع آبی فراوان و زراعت آبی) تشکیل شده است. این تنوع اقلیمی و فرهنگی، زمینه‌ای مناسب برای مطالعه چگونگی شکل‌گیری و دگرگونی عادت‌واره‌های بوم‌شناختی در بسترهای متفاوت فراهم می‌آورد.

^۱. Ecological habitus

^۲. Bourdieu

^۳. Altieri

۲. پیشینه پژوهش

همتی و همکاران (۱۴۰۳) در «مطالعه کیفی تعیین‌گرهای فرهنگ محیط زیستی» به روش تحلیل مضمون و مصاحبه با صاحب‌نظران، دو مضمون فراگیر فرهنگ محیط‌زیستی با ابعاد ذهنی و عینی، و عوامل مؤثر بر فرهنگ محیط‌زیستی در چهار دسته فرهنگی-اجتماعی، انگیزشی، اقتصادی و ساختاری را شناسایی کردند. یافته‌ها نشان داد سرمایه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، همراه با مصرف رسانه‌ای، جامعه‌پذیری و سیاست‌های تشویقی و تنبیهی، فرهنگ محیط‌زیستی را شکل می‌دهند. الگوی پیشنهادی با تأکید بر آموزش تجربی و مشارکت گروه‌های اجتماعی، رویکردی جمع‌گرایانه به توسعه فرهنگ محیط‌زیستی ارائه می‌کند.

نتایج پژوهش سیارخلج و همکاران (۱۴۰۱) با عنوان «تغییرات آب‌وهوا و جامعه کشاورزی (مطالعه ادراک کشاورزان استان اصفهان از پیامدهای مرتبط با تغییرات آب‌وهوا)» مشخص کرد براساس ادراک کشاورزان، تغییرات آب‌وهوا به‌مثابه مخاطره‌ای چندبعدی شناسایی شده است که زندگی کشاورزان را در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، روانی، محیط‌زیستی و کشاورزی تحت‌الشعاع قرار داده است. براساس نتایج، تغییرات آب‌وهوا آثار چشمگیری بر سرمایه اجتماعی کشاورزان داشته است.

حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۴) در «تحلیل جامعه‌شناختی نقش عوامل ساختاری در شکاف بین نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی (مورد مطالعه: شهروندان شهر کرمانشاه)» عوامل مؤثر بر فاصله بین نگرش مثبت زیست‌محیطی و رفتار افراد را مطالعه کردند. مطابق یافته‌ها، علی‌رغم پایین بودن میانگین متغیرهای واسطه‌ای (الزام هنجاری، امکانات و دانش زیست‌محیطی)، میانگین نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان در سطح متوسط رو به بالا قرار دارد. همچنین نتایج نشان داد دانش زیست‌محیطی پاسخگویان اندک است و هرچه سطح دانش زیست‌محیطی افراد پایین‌تر باشد، شکاف بین نگرش و رفتار زیست‌محیطی بیشتر می‌شود.

ژو^۱ و همکاران (۲۰۲۰) در مطالعه «رابطه بین وقف سرمایه و تمایل کشاورزان به پرداخت هزینه برای حفاظت از زمین‌های زراعی: مقایسه منابع و محیط حومه و حومه بیرونی در حوضه یانگ تسه» استدلال کردند که تحصیلات و مهارت‌های کشاورزان (سرمایه فرهنگی) پیش‌نیازهای درک عمیق اهمیت حفاظت از زمین‌های زراعی هستند. مطابق نتایج، هرچه کشاورزان بیشتر در آموزش فناوری کشاورزی شرکت کنند و فناوری‌های جدید تولید کشاورزی را بهتر درک کنند، آگاهی‌شان از حفظ زمین‌های زراعی بیشتر می‌شود. ضمن آنکه کشاورزان تحصیل‌کرده احتمالاً بیشتر رغبت دارند مزایای بلندمدت شرکت در دوره حفظ زمین‌های زراعی، مانند افزایش حاصلخیزی خاک و بهبود شرایط محیطی را تشخیص دهند.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد علی‌رغم توجه به نقش عادت‌واره بوم‌شناختی در شکل‌گیری رفتارها و نگرش‌ها، کم‌توجهی به عادت‌واره بوم‌شناختی کشاورزان یکی از خلأهای عمده پژوهش‌ها است؛ ضمن آنکه خلأهای نظری و روش‌شناختی قابل‌توجهی در آن‌ها وجود دارد؛ بنابراین هدف پژوهش حاضر، پوشش دادن این خلأ و واکاوی مفهوم عادت‌واره بوم‌شناختی در بستر کشاورزی متعارف است.

۳. چارچوب مفهومی پژوهش

یکی از مفاهیم مهم برای درک نگرش‌ها و رفتارهای زیست‌محیطی کنشگران «عادت‌واره» است. عادت‌واره مجموعه‌ای از تمایلات، نگرش‌ها و الگوهای رفتاری درونی‌شده است که از طریق فرایند جامعه‌پذیری شکل می‌گیرد و بر ادراکات و اعمال فرد تأثیر می‌گذارد.

¹. zhou

(بورديو، ۱۳۹۰)؛ برای مثال، کشاورزی که چند نسل در یک منطقه زندگی کرده آیش یا تناوب کشت را یکی از راه‌های تقویت زمین کشاورزی می‌داند؛ درحالی‌که عادت‌واره کشاورز مدرن که برای خرید یک تراکتور وام گرفته و برای اقساط آن به بانک بدهکار است، به هر زمین قابل کشتی به‌عنوان فرصتی برای برگرداندن سرمایه نگاه می‌کند. او علاقه‌مند به کشت محصولی است که در بازار قیمت تضمینی بالایی دارد، حتی اگر آب زیادی ببرد. وقتی متوجه کاهش حاصلخیزی خاک می‌شود، از کود شیمیایی استفاده می‌کند، نه از تناوب زراعی یا کود حیوانی. این تمایلات و نگرش‌ها نیز عادت‌واره سوداگری او است که محصول شرایط ساختاری جدید است. براین‌اساس، بورديو عادت‌واره را ابزاری مفهومی برای درک تمایلات، سلايق، شناخت‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای درون یک میدان می‌داند. یکی دیگر از مفاهیم نظریه بورديو میدان است؛ فضای اجتماعی نسبتاً خودمختاری که قواعد، توزیع قدرت، منزلت‌ها و منابع (سرمایه‌ها) خاص خود را دارد (بورديو، ۱۳۹۰). هر میدان از جمله میدان کشاورزی شامل کنشگرانی با جایگاه‌های متفاوت است که بر سر جایگاه، منافع و منابع درون آن میدان با هم رقابت می‌کنند.

بین عادت‌واره و میدان رابطه دوسویه، دیالکتیک و درهم‌تنیده برقرار است. در گام اول، میدان عادت‌واره را شکل می‌دهد. کنشگر هنگام ورود به میدانی مثل کشاورزی در معرض ساختارها، قواعد، روابط قدرت و شرایط مادی آن میدان قرار می‌گیرد. تکرار تجربیات درون میدان، به‌تدریج تمایلات درونی‌شده‌ای ایجاد می‌کند که طبیعت دوم فرد می‌شود؛ برای مثال کشاورزی که سال‌ها لوبیا می‌کاشته، الان به‌دلیل کمبود آب، به‌سمت کشت گیاهان کم‌آب‌خواه مثل زعفران گرایش پیدا کرده است؛ یعنی کم‌کم در ذهنش این تمایل درونی شده که کشت زعفران عاقلانه و کشت لوبیا غیرعاقلانه است. این تمایل دیگر یک اجبار بیرونی نیست، بلکه به بخشی از طبیعت دوم او تبدیل شده است. حالا او بدون اینکه هر سال دوباره فکر کند، به‌سمت کشت زعفران می‌رود. این همان شکل‌گیری عادت‌واره تحت تأثیر میدان است. در گام دوم، عادت‌واره میدان را بازتولید یا دگرگون می‌کند. کنشگران با تکیه بر عادت‌واره خود، دست به کنش‌هایی می‌زنند که ساختار میدان را بازتولید یا دگرگون می‌کنند.

عادت‌واره سوداگرانه جدید که در حال جایگزینی است، نه یک انتخاب آگاهانه، بلکه نتیجه تغییر در ساختار میدان (بازار، سیاست‌ها، ماشین‌آلات) و به‌تبع آن، تحول تدریجی در تمایلات درونی‌شده کشاورزان است. در این فرایند، کشاورزانی که عادات بوم‌شناختی قدیمی خود را حفظ کرده‌اند، بازنده و آن‌هایی که عادت‌واره سوداگر را درونی کرده‌اند، حتی به بهای تخریب محیط‌زیست، در کوتاه‌مدت موفق‌تر به‌نظر می‌رسند. این همان خشونت نمادین بوردیویی است: کشاورز، منطق تخریب‌گر بازار را به‌عنوان تنها راه ممکن درونی می‌کند و آن را طبیعی و عاقلانه می‌پندارد.

۴. روش پژوهش

این پژوهش با رویکرد کیفی و بهره‌گیری از نظریه زمینه‌ای سیستماتیک اشتراوس و کوربین^۱ انجام شد. نمونه‌گیری به روش هدفمند و با حداکثر تنوع صورت پذیرفت. ۳۳ مشارکت‌کننده براساس معیارهای روستای محل سکونت، میزان مالکیت زمین (خرده‌مالک/بزرگ‌مالک)، سنتی و مدرن‌بودن کشاورز، تحصیلات، نوع کشت (آبی، دیم یا ترکیبی)، سن، سابقه کشاورزی و جنسیت از ۹۶ روستای دو بخش جاپلق و پاچه‌لک شهرستان ازنا انتخاب شدند (جدول ۱)؛ بنابراین به‌طور هدفمند ۳۱ روستا با حداکثر تنوع در نوع کشت و محصول و کشاورزانی از همه سنخ‌ها در لیست مشارکت‌کنندگان قرار گرفتند.

^۱. Strauss & Corbin

کدگذاری در سه مرحله انجام شد: ۱. کدگذاری باز: هر گزاره یک برچسب مفهومی خورد؛ برای نمونه، در پاسخ به این گزاره که «بازار گوجه‌ای را می‌خرد که ظاهرش قرمز و بزرگ باشد»، مفهوم «بازار تعیین‌کننده نوع کشت» اختصاص یافت؛ ۲. کدگذاری محوری: مفاهیم مشابه در قالب مقوله‌های محوری دسته‌بندی شدند. مفاهیمی مانند «معادله هزینه-فایده و نوع کشت»، «سودجویی کشاورز آفت جان محیط‌زیست» و «بازارپسندنبودن محصول ارگانیک» و «اقتصادی‌نبودن تولید محصولات ارگانیک» ذیل مقوله محوری «مکانیسم دست نامرئی بازار» قرار گرفتند؛ ۳. کدگذاری گزینشی: یک مقوله هسته که دربرگیرنده تمام مقوله‌ها بود انتخاب شد. مقوله محوری «مکانیسم دست نامرئی بازار» در کنار مقوله‌هایی مانند «بهره‌برداری غیرمسئولانه» و «فرسایش سرمایه اجتماعی و جایگزینی همیاری با رقابت فردگرایانه» ذیل مقوله هسته «عادت‌واره بوم‌شناختی در حاشیه» قرار گرفتند.

برای افزایش اعتبارپذیری، دو راهبرد اصلی اجرا شد: الف) ممیزی کیفی (بازبینی توسط استادان راهنما و مشاور): برای برآوردن این معیار اعتبار، داده‌ها و مقوله‌ها در سه مرحله بازبینی شدند و صحت آن‌ها تأیید شد. در مرحله اول (بازبینی کدگذاری باز)، پس از استخراج تعدادی کد باز اولیه از تعدادی مصاحبه نخست، فهرست کدها به همراه نمونه نقل‌قول‌ها، در جلسه‌ای جداگانه در اختیار استادان راهنما و مشاور قرار گرفت. استادان هم‌پوشانی معنایی کدها را بررسی کردند که سبب ادغام چند کد هم‌معنا و تفکیک کدهای بیش‌ازحد انتزاعی شد. در مرحله دوم (بازبینی مقوله‌بندی محوری)، پس از دسته‌بندی کدهای باز در قالب چند مقوله محوری، ماتریس تطبیق کد-مقوله به همراه تعاریف عملیاتی هر مقوله، بار دیگر توسط ممیزان بررسی شد.

ب) بازبینی به‌وسیله اعضا^۱ (بررسی یافته‌ها با مشارکت‌کنندگان): برای برآوردن این معیار، خط داستان داده‌ها در اختیار مشارکت‌کنندگان قرار گرفت. در برخی موارد ناهماهنگی‌هایی مشاهده شد که برطرف شدند. این فرایند به‌صورت نظام‌مند و دوسویه انجام گرفت. در این مرحله، خلاصه‌ای از مقوله‌های هسته و محوری به همراه تعدادی عبارت کلیدی از کدهای باز که بیانگر احساسات یا تجربیات اصلی بود، در قالب یک گزارش (بدون اصطلاحات تخصصی سنگین) تهیه شد. این گزارش شامل سؤالات تأییدی بود (برای مثال «آیا فشار دلالتان همان‌طور که در متن آمده، مهم‌ترین دلیل تغییر الگوی کشت شماست؟»).

در جدول ۱، اسامی مصاحبه‌شوندگان آمده است. به‌منظور حفظ اسرار مشارکت‌کنندگان، از اسامی مستعار استفاده شده است.

جدول ۱. مشخصات کشاورزان

نام مستعار مصاحبه‌شونده	سطح تحصیلات	سن	نام روستا	نوع کشت
فروزان	کارشناس ارشد زراعت	۵۰	مرزیان	آبی
اسکندر	راهنمایی	۵۳	ذوالقدر	آبی
حاج کریم	بی‌سواد	۶۳	کهریز سفید	دیم
رحیم	ابتدایی	۵۱	ده حاجی	دیم
اشرفی	ابتدایی	۵۹	اشرف‌آباد	آبی
خان‌محمد	بی‌سواد	۷۲	گمبه	دیم
فلاح	ابتدایی	۵۶	شاهوله	دیم
شیخ	بی‌سواد	۶۶	هوش	دیم
فرامرز	ابتدایی	۵۰	کهریز	دیم، آبی
احمد	دیپلم	۴۴	مرزیان	دیم، آبی

^۱. Membercheck

نام مستعار مصاحبه‌شونده	سطح تحصیلات	سن	نام روستا	نوع کشت
باجلان	راهنمایی	۵۵	آقبلاغ	دیم
مصطفی	دیبرستان	۴۸	مدآباد	آبی
مؤمنی	دیپلم	۵۶	مومن‌آباد	آبی
داراب	سیکل	۵۲	گله	دیم
سلطان	بی‌سواد	۶۰	آشورآباد	دیم
حافظ	بی‌سواد	۵۷	کلبر	دیم
شکراله	دیبرستان	۴۶	مالیچه	دیم
ابراهیم	لیسانس	۳۶	فین	آبی
بهرام	دیپلم	۴۹	سیدآباد	آبی
سلیمان	حوزوی	۴۴	چرحستان	دیم
محمدتقی	کارشناسی ارشد باغبانی	۳۲	تازران	آبی و باغداری
حسن	کارشناسی	۵۲	کمری	آبی و گلخانه
چراغ‌علی	ابتدایی	۴۱	امامزاده قاسم	دیم، آبی
رشید	دیپلم	۴۵	گمبه	آبی
شهاب	دیپلم	۴۱	چالسبار	آبی
سمیه (زن)	لیسانس	۳۲	دولت‌آباد	آبی و باغداری
پاپی‌علی	بی‌سواد	۶۶	دریند	آبی، دیم
محمود	ابتدایی	۴۵	کلکله	آبی
عبدالرضا	ابتدایی	۴۳	مسعودآباد	دیم، آبی
سید علی	ابتدایی	۴۴	برجله	آبی، دیم
عشقی	ابتدایی	۶۲	دره‌تخت	آبی
سالار	ابتدایی	۴۷	وزمدر	آبی و باغداری
جودی	دیپلم	۲۹	سیاوش‌آباد	آبی

۵. یافته‌های پژوهش

جدول ۲. مفاهیم، مقوله‌های محوری و مقوله هسته

مقوله هسته	مقوله‌ها	مفاهیم
عادت‌واره‌های کشاورزی	مکانیسم دست‌نمائی بازار	بازار تعیین‌کننده نوع کشت، معادله هزینه-فایده و نوع کشت، سودجویی کشاورز آفت جان محیط‌زیست، کنار گذاشتن کشت محصولات دارای ریسک قیمت، ناتوانی مالی، بازارپسندنبودن محصول ارگانیک، اقتصادی‌نبودن تولید محصولات ارگانیک
	سلاخی زمین مابه‌ازای حفظ میراث پدری	خرودشدن زمین، پراکندگی اراضی، تغییر کاربری اراضی کشاورزی، ازبین‌رفتن الگوهای سنتی و پایدار کشاورزی، کاهش درآمد و سرمایه‌گذاری در ابهام، استیصال اقتصادی
	ساختار نامتوازن نظام توزیع و بازار محصولات کشاورزی	سلطه دلالتان در قیمت‌گذاری محصولات، نوسان شدید قیمت محصولات کشاورزی در فصل‌های مختلف، ضعف زیرساخت‌های حمل‌ونقل و نگهداری محصولات، تحمیل هزینه دلالتی به کشاورزی
	فرسایش سرمایه اجتماعی و جایگزینی همیاری با رقابت فردگرایانه	جایگزینی همکاری همسایه‌ها در برداشت با کارگرگیری مزدگیر، افزایش شکایت‌های حقوقی به‌جای حل اختلاف از طریق معتمدین محلی، رقابت مخرب بر سر چاه‌های عمیق و منابع آب زیرزمینی، نبود روحیه همکاری در امور مشترک

مقوله هسته	مقوله‌ها	مفاهیم
	تشدید اختلافات خانوادگی و محلی بر سر منابع	تشدید اختلافات محلی بر سر مالکیت زمین، اختلافات ملکی بین وراث
	ضعف نظام‌های نظارت و ناکارآمدی قوانین حفاظت از منابع	قانون کاغذی، بی‌توجهی مأموران جهاد کشاورزی به تخلفات خرد، نظارت ضعیف دولت در مصرف کود و سم، ناهماهنگی بین‌بخشی در مدیریت مصرف کود و سم
	بهره‌برداری غیرمسئولانه	مصرف‌گرایی محرک بهره‌برداری غیرمسئولانه، بهره‌برداری بی‌رویه آب، بهره‌برداری بی‌رویه از خاک
	کنارگذاشتن تناوب کشت	تناوب کشت در حاشیه، کشت تک‌محصولی
	کاهش تنوع زیستی	تغییر کاربری مراتع، کاهش گونه‌های جانوری، کاهش گونه‌های گیاهی
	بحران چندلایه سلامت جمعی	باقی‌ماندن سم در محصول نهایی، شیوع بیماری‌ها، مسمومیت کشاورزان هنگام سم‌پاشی، تولید محصولات ناسالم، تضعیف سیستم ایمنی بدن
	مهاجرت از روستا	مثله‌شدن زمین و مهاجرت، نبود امکانات و مهاجرت

۵-۱. ارتباط مقوله‌های محوری با مدل پارادایمی

به‌منظور تبیین روابط بین مقوله‌ها، از مدل پارادایمی اشتراوس و کوربین استفاده شد. براین اساس، پدیده محوری (مقوله هسته) «عادت‌واره بوم‌شناختی در حاشیه» است که نشان‌دهنده الگوی تکرارشونده رفتاری مخرب زیست‌محیطی در میان کشاورزان است. شرایط علی شامل «مکانیسم دست نامرئی بازار» و «سلاخی زمین مابه‌ازای حفظ میراث» می‌شود که کشاورز را به سمت سودجویی کوتاه‌مدت سوق می‌دهد. شرایط زمینه‌ای (بستر وقوع پدیده) شامل «ساختار نامتوازن نظام توزیع و بازار محصولات کشاورزی» می‌شود. شرایط مداخله‌گر شامل «فرسایش سرمایه اجتماعی و جایگزینی همیاری با رقابت فردگرایانه» و «تشدید اختلافات خانوادگی و محلی بر سر منابع» می‌شود. راهبردها عبارت‌اند از: «بهره‌برداری غیرمسئولانه» و «کنارگذاشتن تناوب کشت»؛ پیامدها نیز شامل «بحران چندلایه سلامت جمعی»، «کاهش تنوع زیستی» و «مهاجرت از روستا» می‌شود.

به این ترتیب، مدل پارادایمی نشان می‌دهد چگونه فشارهای ساختاری بازار (علی) در بستر خردشدگی اراضی (زمینه‌ای) و با تشدید اختلافات محلی (مداخله‌گر)، کشاورز را به راهبردهای بهره‌برداری مخرب سوق می‌دهد و درنهایت به پیامدهایی مانند بحران چندلایه سلامت جمعی، مهاجرت و تخریب محیط‌زیست منجر می‌شود.

۵-۲. شرایط علی

مکانیسم دست نامرئی بازار

مکانیسم دست نامرئی بازار از طریق عواملی مانند تقاضا، قیمت، ریسک درآمدی و ناتوانی مالی، کشاورزان را بدون نیاز به برنامه‌ریزی مرکزی به سمت کشت محصولات سودآورتر هدایت می‌کند.

تقاضا و نیازهای بازار: محمود کشاورز روستای کلکله در توضیح چرایی مصرف کود و سم می‌گوید: «بازار گوجه‌ای رو می‌خره که ظاهرش قرمز و بزرگ باشه. کاری به داخلش نداره... داخلش سفیده و پوستش هم مثل لاستیکه.» این گزاره نشان می‌دهد تقاضای بازار موجب می‌شود تا کشاورز در تولید محصول، غالباً به‌ظاهر فریبده آن و نه کیفیت واقعی محصول (سلامت، طعم، ارزش غذایی) توجه کند. کشاورز در مواجهه مکرر با این پیام بازار «هرچه ظاهر محصول بهتر، فروش بیشتر» به تدریج دست از تلاش برای تولید

محصول سالم برمی‌دارد و رفتار خود را حول محور «بزرگی و قشنگی ظاهر محصول» بازتنظیم می‌کند. تکرار این فرایند، رفتاری را نهادینه می‌کند که در آن کشاورز بدون محاسبهٔ مجدد، سموم و کودهای شیمیایی را به‌عنوان پیش‌فرض ناگزیر می‌پذیرد. این همان عادت‌وارهٔ بوم‌شناختی در حاشیه است: رفتاری مخرب که دیگر نیاز به تصمیم‌گیری آگاهانه ندارد و به‌خودی‌خود اجرا می‌شود. قیمت و درآمد: حسن کشاورز روستای کم‌ری می‌گوید: «کرفس الان خیلی صادراتش خوبه. الان به دنبال این هستم بجای چغندر کرفس بکارم برای صادرات. بحث آب بر بودنش هم فعلاً برام مطرح نیست». این گفته تجسم عینی عادت‌وارهٔ سوداگرا است. کشاورز بدون محاسبهٔ هزینه‌های زیست‌محیطی، صرفاً براساس قیمت بازار تصمیم به تغییر الگوی کشت می‌گیرد. ریسک و اطمینان درآمدی: کشاورزان محصولاتی را ترجیح می‌دهند که فروش آسان و درآمد پایدار دارند. حتی کشاورز آگاه به اشتباه‌بودن روش‌های رایج، به نبود بازار فروش برای محصول ارگانیک معترف است و پس از چند بار تجربهٔ ناموفق، مجبور می‌شود روش اشتباه را دنبال کند. این خودکاری رفتار، عین تعریف عادت‌واره است که در اظهارات فروزان، کشاورز روستای مرزبان، نمود یافته است: «من اگر بخوام محصول ارگانیک و سالم تولید کنم مشتری خواهم داشت؟ نه. پس منم به‌عنوان عضوی از جامعهٔ کشاورزی، علی‌رغم اینکه کارشناس کشاورزی هستم و می‌دونم روش کشاورزیم اشتباهه، مجبورم همون اصول اشتباهی که تو کشاورزی رایج دنبال کنم؛ چون عملکرد من خیلی پایین می‌آد و درآمد کم می‌شه». این عبارت به‌وضوح نشان‌دهندهٔ «عادت‌وارهٔ در حاشیه» در بین کشاورزان است. کشاورز آگاهانه می‌داند که روش فعلی اشتباه است، اما فاقد قدرت ساختاری برای انتخاب مسیر جایگزین است. کشاورز اعتقاد دارد هر بار که کشت ارگانیک را امتحان می‌کند با نبود بازار فروش مواجه می‌شود. پس از چند بار تکرار، کشاورز دیگر حتی تصمیم نمی‌گیرد که روش ارگانیک را انتخاب کند؛ بنابراین به‌طور خودکار به سراغ روش رایج می‌رود. ناتوانی مالی: کاهش قدرت خرید جامعه، تقاضا برای محصولات ارگانیک را کاهش می‌دهد. کشاورزان تولید ارگانیک را فاقد توجیه اقتصادی می‌دانند. یکی از مشارکت‌کنندگان می‌گوید: «مردم لنگ حداقل هاشونن. کسی به این فکر نمی‌کنه ارگانیک مصرف کنه.» دیگری اضافه می‌کند: «برای مبارزه با علف‌های هرز مجبوریم سم بزنیم، چون بنیهٔ مالی مبارزهٔ بیولوژیک رو نداریم».

سلاخی زمین مابه‌ازای حفظ میراث پدری: میراثی که زمین را به تباهی می‌کشاند

پیامدهای زیست‌محیطی: یکی از تبعات تقسیم زمین بین وراث، خردشدن زمین‌ها به قطعات کوچک، ازبین‌رفتن الگوهای سنتی و پایدار کشاورزی، کشت بی‌رویه و تغییر کاربری بوده است. مشاهدات میدانی نشان می‌دهد طی دهه‌های گذشته، مساحت زمین‌های کشاورزی پیوسته کوچک‌تر شده است. وقتی زمین بین وراث تقسیم می‌شود، سهم هر وارث ناچیز می‌شود و درآمد کشاورز کاهش می‌یابد. درنتیجه، او برای جبران درآمد مجبور می‌شود هر سال محصول بکارد. این کشت بی‌رویه حاصلخیزی زمین را کاهش می‌دهد و او را به استفاده از کودهای شیمیایی مجبور می‌کند که آلودگی خاک و آب و تهدید سلامت جامعه را به دنبال دارد. پاپی‌علی، کشاورز روستای دربند، این واقعیت را این‌گونه توصیف می‌کند: «قدیم زمین زیادتری داشتیم؛ چون زمین بین ورثه تقسیم نشده بود، ولی الان زمین پدر ما بین پنج برادر تقسیم شده. برای اینکه درآمدمون کم نشه، هر سال زمینمون رو می‌کاریم و برای تقویت زمین باید بهش کود بدیم؛ درحالی‌که قبلاً چون جمعیتمون کم بود، زمین‌ها رو هر سال نمی‌کاشتیم.» داراب، کشاورز روستای گله، تغییر کاربری زمین کشاورزی به باغ‌ویلا را یکی از پیامدهای منفی تقسیم زمین کشاورزی بین وراث می‌داند: «پدرم ۲۰ هکتار زمین کشاورزی داشته که الان بین ۵-۶ نفر تقسیم شده. وارثان ۴ تا درخت تو زمین خودشون کاشتن به‌عنوان باغ، ولی برای تفریح.»

درواقع در اظهارات کشاورزان، می‌توان سه مرحله از شکل‌گیری عادت‌واره را مشاهده کرد: ۱. شوک ساختاری: تقسیم زمین بین وراث، مساحت زمین را به زیر آستانهٔ صرفهٔ اقتصادی می‌برد. کشاورز به این نتیجه می‌رسد که نمی‌ارزد خود را علاف کند؛ ۲. پاسخ

اجبارگونه: برای جبران کاهش درآمد، کشاورز چاره‌ای جز کشت هر ساله نمی‌بیند؛ ۳. تبدیل به عادت‌واره: وقتی کشت هر ساله چند بار پیاپی تکرار شود، کشاورز دیگر تصمیم نمی‌گیرد که امسال زمین را بکارد یا نه، بلکه به‌طور خودکار زمین را هر ساله می‌کارد. حتی اگر از نظر مالی نیازی به کشت هر ساله نباشد، این الگو به دلیل نهادینه شدن همچنان تکرار می‌شود. این همان عادت‌واره است؛ رفتاری که از سر اجبار شروع می‌شود، اما پس از تثبیت، مستقل از شرایط اولیه بازتولید می‌شود.

پیامدهای اقتصادی: سرمایه‌گذاری در ابهام؛ استیصال اقتصادی (کوچک شدن سفره کشاورز) و فشار بیشتر بر منابع

شکراله، کشاورز مالیچه‌ای، این واقعیت اجتماعی را این گونه توصیف کرده است: «یکی از مسائل ما اینه که سند کشاورزی به نام پدره که ایشون فوت شدن و انحصار وراثت صورت نگرفته. من چون مالکیت کامل ندارم، نمی‌تونم روی کشاورزی سرمایه‌گذاری کنم؛ چون ممکنه هر لحظه برادر خواهرها مدعی سهم بشن. پس روش سرمایه‌گذاری نمی‌کنم.» کشاورز دیگری به نام صفا اهل مدآباد می‌گوید: «الان چون زمین بین وراثت تقسیم شده، هر ورثه یه مقدار زمین گیرش اومده که چون جوابگوی هزینه‌هاش نیست، هر سال زمین‌ها رو می‌کاره.» چنان که مشخص است، بالاتکلیفی مالکیت نقش زیادی در بهره‌برداری نامناسب از منابع محیط‌زیست دارد.

۵-۳. شرایط زمینه‌ای

ساختار نامتوازن توزیع و بازار محصولات کشاورزی

ساختار نامتوازن، از طریق مکانیسم‌هایی نظیر تعیین قیمت‌های تحمیلی توسط دلالان و خریداران انحصاری و ضعف حمایت‌های نهادی مانند نظام تعاونی‌های کارآمد یا بیمه‌های تضمین‌شده، کشاورز را به سمت کشت محصولاتی خاص کشانده که تبعات مخرب زیست‌محیطی دارد. اظهارات محمود کشاورز روستای کلکله به عنوان شاهد تجربی، این سرقت ساختاری را منعکس می‌کند: «دلال وقتی می‌بینه محصول کشاورز بازار نداره، مشتری نداره، تو سر مال می‌زنه و محصول کشاورزی منو ۱۵۰۰۰ تومان می‌خره، بعد می‌بره می‌فروشه ۳۰،۰۰۰ تومان... اگر بازار دست دلال باشه، کشاورزی دو زار نمی‌ارزه.»

با توجه به اظهارات این کشاورز، دو مرحله از شکل‌گیری عادت‌واره درماندگی آموخته‌شده قابل‌ردیابی است: در مرحله اول کشاورز لمس می‌کند دلال با آگاهی از نبود بازار و نیاز فوری کشاورز، قیمتی پایین‌تر از ارزش واقعی محصول را تحمیل می‌کند. تفاوت ۱۵۰۰۰ تا ۳۰۰۰۰ تومان یک سرقت ساختاری است.

در مرحله دوم عادت‌واره انفعال در ضمیر ناخودآگاه کشاورز شکل می‌گیرد. وقتی کشاورز به این باور برسد که هرچه بکارد، سودش را دلال می‌برد، دیگر تصمیم نمی‌گیرد که چه محصولی با چه کیفیتی بکارد، بلکه به‌طور خودکار انتظار استثمار را دارد. این پیش‌بینی منفی که انگیزه هرگونه نوآوری، سرمایه‌گذاری یا تلاش برای تغییر الگوی کشت را در وجود او از بین می‌برد، نوعی عادت ضد محیط‌زیستی است.

۵-۴. شرایط مداخله‌گر

ضعف نظام‌های نظارت و ناکارآمدی قوانین حفاظت از منابع

این عامل به عنوان یکی از مهم‌ترین شرایط مداخله‌گر در به حاشیه‌راندن عادت‌واره‌های بوم‌شناختی عمل می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد قوانین مرتبط با محدودیت برداشت آب، ممنوعیت کشت‌های آبربر و الزام به رعایت تناوب کشت، اگرچه روی کاغذ

وجود دارند، اما به دلیل نبود نظارت مستمر میدانی و فرایندهای دشوار شکایت، عملاً بی‌تأثیرند. در چنین وضعیتی، کشاورزان قانون‌مند با هزینه‌های اضافی مواجه می‌شوند؛ درحالی‌که متخلفان نه‌تنها تنبیه نمی‌شوند، بلکه از مزایای اقتصادی کوتاه‌مدت بهره می‌برند. از منظر نظریه میدان بورديو، ناکارآمدی قوانین، ساختار بازی را در میدان کشاورزی نامتوازن می‌کند و به بازتولید خشونت نمادین دامن می‌زند. کشاورز به مرور این باور را درونی می‌کند که همه این کار را می‌کنند و اگر من نکنم، فقط خودم ضرر می‌کنم. در نتیجه، ضعف نظارت نه‌تنها مستقیم سبب تخریب محیط‌زیست می‌شود، بلکه فرایند تبدیل فشارهای ساختاری بازار به راهبردهای بهره‌برداری غیرمسئولانه را تشدید می‌کند. رشید، کشاورز روستای گمبه و قهرمان ملی تولید لوبیا در سال ۱۳۹۸، در این مورد می‌گوید: «متأسفانه کشاورزها به این چیزها توجه نمی‌کنن که این سموم چقدر باعث بیماری می‌شن. نه کشاورز و نه جهاد کشاورزی دنبال این نیستن که کمتر از سم استفاده بشه. نظارتی نیست؛ یعنی منی که سم کم استفاده می‌کنم، کسی نیومده تشویق کنه و کسی هم که خیلی زیاد مصرف می‌کنه، کسی نیومده تنبیهش کنه. کدوم واحد نظارتی اومده بگه که آقای کشاورز که از خوزستان اومدی (کشاورز اجاره‌کار)، چرا هر روز سم می‌زنی به بوته خیار.»

فرسایش سرمایه اجتماعی و جایگزینی همیاری با رقابت فردگرایانه

در گذشته، سرمایه اجتماعی در جوامع روستایی از طریق شبکه‌های اعتماد متقابل و همیاری کشاورزان در تمام مراحل از کاشت تا برداشت جاری بود. اما امروزه هر کشاورز به جزیره‌ای مستقل تبدیل شده که دیگر نیاز چندانی به دیگران ندارد و همکاری جای خود را به رقابت فردگرایانه داده است. نداشتن روحیه همکاری و مشارکت کشاورزان در امور مشترک و مشاع یکی از تکراری‌ترین گالیه‌های مشارکت‌کنندگان در مصاحبه‌های میدانی بود. باجلان، کشاورز آق‌بلاغی، با حسرت از روزهایی یاد می‌کند که اگر محصول کسی زمین می‌ماند، ده‌دوازده نفر بدون چشم‌داشت کمک می‌کردند تا محصول او را جمع کنند. از منظر نظریه میدان بورديو، تغییر قواعد بازی در میدان کشاورزی به نفع سرمایه اقتصادی و فنی، ارزش سرمایه اجتماعی را کاهش داده و فردگرایی را به‌عنوان رفتار طبیعی درونی ساخته است.

تشدید اختلافات خانوادگی و محلی

مصاحبه‌های میدانی نشان می‌دهد تشدید اختلافات محلی و خانوادگی یکی از پیامدهای منفی پیدایش روحیه سوداگری در کشاورزی و مثله‌شدن زمین بین وراث بوده است؛ چنان‌که بخشی از پرونده‌های تشکیل‌شده در محاکم قضایی محصول این اختلافات است. چراغ‌علی، کشاورز روستای امامزاده قاسم، این وضعیت را این‌گونه توصیف می‌کند: «قبلاً که زمین کشاورزی ارزش نداشت، کسی دنبال ارث و میراث نمی‌اومد. الان که ارزش پیدا کرده اختلافات زیاد شده. الان ما هشت تا برادریم، همه به‌خاطر ارث و میراث به مشکل خوردیم.»

۵-۵. راهبردها

یافته‌ها نشان می‌دهد کشاورزان در پاسخ به شرایط ساختاری و عوامل مداخله‌گر، راهبردهایی را اتخاذ می‌کنند که اغلب خود بازتولیدکننده چرخه تخریب محیط‌زیست هستند. این راهبردها را می‌توان در دو مقوله اصلی تحلیل کرد: ۱. بهره‌برداری غیرمسئولانه و ۲. کنار گذاشتن تناوب کشت.

بهره‌برداری غیرمسئولانه

بهره‌برداری غیرمسئولانه به‌عنوان راهبرد بسیاری از کشاورزان برای بیشینه‌سازی سود شناسایی شده است. استفاده بی‌رویه از سموم و کودهای شیمیایی، بهره‌برداری غیراصولی از منابع آبی و کشت مداوم اراضی زراعی در این مقوله قرار می‌گیرند. از منظر جامعه‌شناختی، هنجارهای اجتماعی و سنت‌های فرهنگی که در بین مردم از نفوذ برخوردارند، بر نگرش و رفتار و همچنین راهبردهای افراد در استفاده از منابع محیط‌زیست تأثیرگذارند (نیوهوس^۱، ۱۹۹۱). گسترش فرهنگ مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی در جامعه و بالطبع در میدان کشاورزی، هزینه‌های زندگی خانوارها را افزایش داده و کشاورزان را ناگزیر به افزایش درآمد از طریق بهره‌برداری فشرده از منابع کرده است. توصیف پای‌علی، کشاورز دربندی، در این زمینه شنیدنی است: «قدیم مردم هزینه‌ای نداشتن. ساده زندگی می‌کردن. قانع بودن، ولی زندگی الان تجمعاتی شده. پس باید درآمد بیشتری از کشاورزی داشته باشه. الان مردم دنبال کاشت محصولی می‌رن که درآمد بیشتری داشته باشه؛ چون هزینه‌های مردم امروز از قدیم بیشتر شده. الان هزینه پسر من به اندازه کل خانواده‌مه.»

مقایسه اجتماعی نیز این روند را تشدید کرده است. کشاورزان با مشاهده موفقیت مالی دیگران و برای رسیدن به جایگاه اقتصادی بالاتر وارد رقابت با دیگران می‌شوند که بهای آن قربانی‌شدن زیست‌بوم طبیعی و انسانی به‌خاطر بهره‌برداری فزاینده از آب و خاک است. گفته‌های ابراهیم، کشاورز فیلی، به‌وضوح این مسئله را توصیف می‌کند: «مثلاً من وقتی می‌بینم همسایه‌م یه ساختمون پنج‌طبقه ساخته و پیشرفت کرده. منم سعی می‌کنم کود و سم بیشتری بریزم تا محصول بیشتری تولید کنم و درآمد بیشتر داشته باشم تا خودمو بهش برسونم. حالا می‌خواد مردم بمیرن می‌خواد نمیرن. من باید به فکر جیب خودم باشم.» ترس از عقب‌ماندگی و برچسب شکست‌خورده در جامعه‌ای که موفقیت مالی معیار اصلی جایگاه اجتماعی است، کشاورزان را علی‌رغم آگاهی از پیامدهای زیست‌محیطی رفتارشان، تشویق به ادامه این راهبرد می‌کند.

کنار گذاشتن تناوب کشت

دومین راهبرد مهم، کنار گذاشتن تناوب کشت به‌عنوان روشی سنتی برای حفظ حاصلخیزی خاک بوده است. گرچه کشاورزان با هدف افزایش درآمد تناوب را کنار گذاشته‌اند و در کوتاه‌مدت موجب افزایش تولید و درآمد شده، اما در بلندمدت، استثمار منابع طبیعی را به دنبال داشته است. به اعتقاد مشارکت‌کنندگان، در سیستم‌های کشاورزی سنتی، تناوب کشت به‌عنوان راهکاری برای تأمین نیازهای معیشتی خانوارها و همچنین حفظ تعادل اکولوژیکی مورد استفاده قرار می‌گرفت؛ بنابراین کشت محصولات متنوع، علاوه بر تأمین نیازهای غذایی خانوارها، نقش مهمی در حفظ سلامت خاک و سازگاری با محیط‌زیست ایفا می‌کرد.

خان محمد، کشاورز روستای گمبه، می‌گوید: «قبلاً عدس و نخود هم می‌کاشتیم. قدیم هر خونه‌ای ده نفر بود، کمک می‌کردن این‌ها رو جمع می‌کردن. الان دیگه نفر نیست و کسی حاضر نیست نخود و عدس بچینه. پس زمین‌ها رو هر ساله گندم می‌کاریم.» یافته‌ها نشان می‌دهد اغلب کشاورزان با وجود بینش‌های زیست‌محیطی قوی و ادراک مفید بودن کاشت برخی محصولات مفید برای آب و خاک، به‌دلیل فشارهای اقتصادی و بازار، راهبرد تناوب کشت و کاشت چنین محصولاتی را کنار گذاشته‌اند.

۵-۶. پیامدها

یافته‌ها نشان می‌دهد به حاشیه‌رانده شدن عادت‌واره‌های بوم‌شناختی در میدان کشاورزی، پیامدهای چندلایه‌ای را به دنبال داشته است که در سه مقوله اصلی قابل تحلیل است: ۱. کاهش تنوع زیستی، ۲. بحران چندلایه سلامت جمعی، و ۳. مهاجرت از روستا.

کاهش تنوع زیستی

بهره‌برداری غیرمسئولانه از آب و خاک، کنارگذاشتن تناوب، حذف کاشت محصولات سنتی و تغییر الگوی کشت تأثیرات عمیقی بر تنوع زیستی داشته است. به اعتقاد مشارکت‌کنندگان، کاهش تنوع زیستی در میدان مورد مطالعه غالباً متأثر از توسعه بی‌رویه زمین‌های کشاورزی با استفاده از تغییر کاربری مراتع بوده است. این اقدام کشاورزان در دهه‌های اخیر، زیستگاه‌های طبیعی را تکه‌تکه یا نابود کرده است؛ برای نمونه، شخم مراتع موجب نابودی گون شد که محل تغذیه آفت سن گندم بود؛ بنابراین، سن برای تغذیه خود به مزارع گندم پناه برد که کشاورزان برای مبارزه با آن اقدام به سم‌پاشی مزارع کردند که پیامد آن نابودی بسیاری از گونه‌های جانوری و گیاهی بوده است. داراب کشاورز اهل روستای گله اعتقاد دارد: «مراتع که از بین رفت، سن از روی ناچاری و گشنگی، به گندم رو آورد... ما الان به خاطر اینکه چرخ زندگی‌مون بچرخه مراتع رو هم می‌کاریم، برامون مهم نیست بعضی گونه‌ها نادرن و ممکنه با این کار ما کلاً از بین برن.»

بحران چندلایه سلامت جمعی

این بحران به مجموعه‌ای از آسیب‌های مستقیم و غیرمستقیم بر سلامت انسان‌ها اشاره دارد که در نتیجه گسترش کشاورزی سوداگرانه پدیدار شده است. این بحران چندلایه نامیده می‌شود؛ زیرا سلامت کشاورزان، مصرف‌کنندگان و کارگران فصلی را دربرمی‌گیرد. لایه اول، مسمومیت‌های شغلی است؛ کشاورزانی که بدون استفاده از تجهیزات ایمنی استاندارد با سموم و آفت‌کش‌های شیمیایی کار می‌کنند، به تدریج دچار بیماری‌های پوستی، تنفسی، عصبی و انواع سرطان می‌شوند. سلطان، کشاورز آشورآبادی، می‌گفت: «پدرم چند سال سم می‌زد، آخر سر سرطان خون گرفت. دکتر گفت به خاطر تماس طولانی با سموم بوده. اما چاره‌ای نداشت؛ چون اگر سم نمی‌زد کل محصولمان رو کرم می‌خورد.»

لایه دوم، آلودگی زنجیره غذایی است. مصرف بیش‌ازحد کودهای شیمیایی و سموم، نه تنها سبب باقی‌ماندن سم در محصول نهایی (میوه، سبزی، غلات) می‌شود، بلکه از طریق نفوذ به آب‌های زیرزمینی و خاک، به مرور زمان وارد چرخه غذایی انسان‌ها و دام‌ها می‌شود. یکی از کشاورزان اذعان کرد: «خودم می‌دونم این سمی که می‌زنم، دو هفته بعد وارد سبزی می‌شه. اما خریدار که می‌آد، فقط ظاهر خوب می‌خواد.» و لایه سوم، تأثیرات بلندمدت بر سلامت روان است. کشاورزانی که شاهد تخریب تدریجی زمین خود، کاهش عملکرد محصول و مهاجرت فرزندانشان هستند، دچار افسردگی و اضطراب می‌شوند. این بحران چندلایه، برخلاف نگاه رایج که سلامت را امری فردی و پزشکی می‌داند، ریشه‌ای عمیقاً اجتماعی و زیست‌محیطی دارد.

مهاجرت از روستا

مهاجرت مسئله‌ای اجتماعی است که دامن بسیاری از روستاهای ازنا را گرفته و به تخلیه‌ی بخش زیادی از جمعیت روستاها انجامیده است. تداوم تکه‌تکه شدن زمین‌های کشاورزی، نه تنها بهره‌وری کشاورزی را کاهش داده بلکه زمینه‌ساز تغییر کاربری آنها و تشدید

تعارضات بین‌نسلی بر سر مالکیت شده است. این قضیه به‌همراه تقسیم زمین بین وراث و مالکیت چرخشی آن موجب شده درآمد کشاورزی پاسخگوی نیازهای اقتصادی نباشد.

مسئله دیگر، وجود اختلاف بین برخی کشاورزان است که موجب تضعیف همکاری در امور مشترکی مانند لایروبی قنوات و کانال‌های انتقال آب و... شده است. این قضیه در کنار مسئله‌ای نظیر کم‌آبی، بذر ناامیدی نسبت به آینده کشاورزی را در دل کشاورزان کاشته و مهاجرفرستی را در جامعه روستایی تشدید کرده است. مکانیزه‌شدن کشاورزی نیز با توجه به کاهش نیاز به نیروی انسانی، سرعت مهاجرت را افزایش داده است. مهاجرت روستاییان و کاهش جمعیت روستا تأثیری منفی بر جذب امکانات و خدمات در روستاها گذاشته و این خود به چرخه‌ای معیوب برای تشدید مهاجرت تبدیل شده است.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با استفاده از رویکرد گراند تئوری به واکاوی نقش فرایندهای اجتماعی-اقتصادی در به‌حاشیه‌راندن عادت‌واره‌های بوم‌شناختی کشاورزی پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد نگاه ابزاری به کشاورزی موجب برجسته‌شدن وجه اقتصادی آن نسبت به سایر ابعاد (بوم‌شناختی، اجتماعی، فرهنگی) شده است. این یافته با نتایج عبدالهی و همکاران (۱۳۹۵) که از نظام معنایی سوداگرایانه در مواجهه با خشکسالی در میان کشاورزان اصفهان سخن می‌گویند، همخوانی عمیقی دارد. آن‌ها نشان دادند چگونه نگرش سوداگری محض، درک کشاورز از پدیده‌ای طبیعی مانند خشکسالی را تحریف کرده و آن را از یک هشدار بوم‌شناختی به یک تهدید اقتصادی صرف تقلیل داده است. پژوهش ما این خط فکری را بسط و نشان داد چنین نگرشی ریشه در ساختارهای عمیق‌تری مانند فشار بازار، نظام توزیع ناعادلانه و الگوهای مالکیت سنتی دارد.

مطالعه سیارخلج و همکاران (۱۴۰۱) با عنوان «فهم کشاورزان از گذشته خوداتکا و پایداری» نشان داد در حافظه جمعی کشاورزان استان اصفهان، الگوهای کشاورزی پیشامکانیزاسیون، با مفاهیمی مانند خوداتکایی، پایداری و سازگاری با تغییرات اقلیمی گره خورده است. یافته‌های ما این ادعا را نیز تأیید و تکمیل می‌کند. آنچه در این مطالعه به‌عنوان عادت‌واره‌های بوم‌شناختی به‌حاشیه‌راندن‌شده شناسایی کردیم، دقیقاً همان نظام‌های دانش و کنشگری چندبعدی است که سیارخلج و همکاران از آن به‌عنوان «گذشته خوداتکا و پایداری» یاد می‌کنند. درواقع پژوهش حاضر نشان می‌دهد گذار از خوداتکایی به سوداگری از مجرای سه فرایند علی انجام شده است: ۱. دست نامرئی بازار به‌عنوان جهت‌دهنده به کنش کشاورز؛ ۲. تقسیم زمین به بهانه حفظ میراث پدری به‌عنوان پارادوکس رفتاری؛ و ۳. ساختار نامتوازن توزیع و دلالتی به‌عنوان تشدیدکننده فقر و ناکارآمدی.

بازار و انفعال کشاورز: وقتی تقاضای بازار و نیازهای جامعه مصرفی به کنشگری کشاورز جهت می‌دهد، نقش او به کنشگری منفعل تنزل می‌یابد. عبدالهی و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه بر ساخت اجتماعی خشکسالی نشان دادند کشاورزان خشکسالی را نه یک پدیده طبیعی، بلکه بر ساخت اجتماعی-اقتصادی (مرتبط با مدیریت منابع، سیاست‌گذاری و بازار) درک می‌کنند. پژوهش ما این یافته را یک گام جلوتر می‌برد: این بر ساخت اجتماعی خود به عاملی برای بازتولید انفعال تبدیل می‌شود. کشاورز که خود را در برابر معادلات بازار و سیاست‌های کلان ناتوان می‌بیند، الگوی کشت را صرفاً تابعی از تقاضای بازار می‌پندارد. در نتیجه کشاورزی بوم‌شناختی را رها می‌کند.

پارادوکس حفظ زمین به‌عنوان میراث اجدادی: یافته ما در مورد حفظ زمین اجدادی که در کوتاه‌مدت هویت‌بخش است و در بلندمدت به خردشدگی و ناکارآمدی منجر می‌شود، کمابیش در پژوهش‌های پیشین به‌صورت تلویحی وجود داشت، اما به‌صراحت

نظریه‌پردازی نشده بود. سیارخلج و همکاران (۱۴۰۱) به تغییرات در نظام مالکیت و بهره‌برداری به‌عنوان یکی از عوامل افول خوداتکایی اشاره کردند. پژوهش ما این تغییر را در قالب یک پارادوکس رفتاری صورت‌بندی می‌کند: ارزش‌های فرهنگی-تاریخی (حفظ میراث) در بستر نهادهای اقتصادی ناکارآمد (بازار آزاد، نبود نظام تملک و تجمع زمین) به نتایجی معکوس منجر می‌شود. این یافته با نقد عبداللهی و همکاران (۱۳۹۵) بر نظام معنایی فردگرایانه در مواجهه با بحران آب همسو است؛ جایی که راهکارهای فردی (مثل تقسیم زمین برای حفظ مالکیت) بر راهکارهای جمعی و ساختاری اولویت می‌یابد.

واسطه‌گری و چرخه فقر به‌عنوان یکی از یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد چگونه دلالت و واسطه‌ها در کاهش درآمد کشاورزان و تشدید فقر جامعه کشاورز نقش بازی می‌کنند؛ یافته‌ای که درون‌مایه مشترک بسیاری از پژوهش‌های جامعه‌شناسی توسعه روستایی است. پژوهش حاضر نشان می‌دهد ناکارآمدی نظام توزیع رسمی و محدودیت‌های مالی کشاورزان، یک چرخه معیوب نهادی ایجاد می‌کند. این چرخه، زمینه‌ساز همان فرایندی است که عبداللهی و همکاران (۱۳۹۸) آن را «برساخت اجتماعی خشکسالی تشدیدشده توسط ساختارهای اقتصادی» می‌نامند؛ یعنی خشکسالی طبیعی بهانه‌ای می‌شود تا ساختارهای ناعادلانه خود را بازتولید کنند.

پیامدهای ساختاری و بحران‌های چندگانه: اختلافات وراثت به‌عنوان متغیر میانجی، هزینه‌های معاملاتی را افزایش می‌دهد و زوال نظام‌های خرد کشاورزی را تسریع می‌کند. این شرایط بیانگر تضاد ساختاری میان الزامات بازار آزاد، الگوهای مالکیت سنتی و پایداری اکوسیستم‌های زراعی است. در این بستر، نگرش صرفاً اقتصادی با اولویت‌بندی منافع مالی کوتاه‌مدت اهمیت می‌یابد؛ بنابراین در این فرایند، بعد اقتصادی بر سایر ابعاد اکولوژیک، اجتماعی و اخلاقی کشاورزی غالب شده و کنشگری چندبعدی (اکولوژیک، اجتماعی، فرهنگی) کشاورز در میدان کشاورزی در حد کنش تک‌بعدی اقتصادی تقلیل یافته است که ماحصل آن گسترش انواع بحران‌های زیست‌محیطی و اجتماعی مانند بحران چندلایه سلامت جمعی، کاهش تنوع زیستی، کنارگذاشتن تناوب و مهاجرت کشاورزان به شهرها بوده است.

نتیجه‌گیری نهایی و پیشنهادها: پژوهش حاضر با تکیه بر یافته‌های تجربی و مطالعات پیشین نشان داد گذار از کشاورزی خوداتکا و بوم‌شناختی به کشاورزی سوداگرا و ابزاری محصول فشارهای ساختاری بازار، پارادوکس‌های نهادی در نظام مالکیت و ضعف عاملیت کشاورز در بازتعریف الگوهای تولید بوده است. در چنین شرایطی، عادت‌واره‌های بوم‌شناختی که روزگاری تضمین‌کننده پایداری و خوداتکایی بودند، به حاشیه رانده شده است.

پیشنهاد‌های سیاستی مبتنی بر یافته‌ها و پژوهش‌های پیشین عبارت‌اند از: توانمندسازی کشاورزان از طریق آموزش، اعتبارات خرد و حمایت از دانش بومی، بازآموزی کشاورزان با برگزاری کلاس‌ها و مزارع آموزشی، بازنگری در نظام معنایی حاکم بر بخش کشاورزی از «سوداگری» به «پایداری» با استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی و هویتی موجود در حافظه جمعی کشاورزان، ایجاد بازارهای محلی در راستای کوتاه‌کردن نقش واسطه‌ها و دلالت در قیمت‌گذاری محصولات کشاورزی و خرید محصولات کشاورزی توسط تعاونی‌ها و حذف واسطه‌ها.

سپاسگزاری: این مقاله یک کار علمی مستقل است. نویسنده مراتب قدردانی صمیمانه خود را از داوران و هیئت تحریریه مجله به‌خاطر نظرات و تلاش‌های ارزشمندشان ابراز می‌دارد.

تضاد منافع: نویسندگان اعلام می‌دارند که در این مطالعه هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

منابع

- اشتراوس، انسلم و کوربین، جولیت (۱۳۹۰). مبانی پژوهش کیفی؛ فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای. ترجمه‌ی ابراهیم افشار، تهران: نشر نی.
- بورديو، پی‌یر (۱۳۹۰). نظریه کنش، دلایل عملی و انتخاب عقلانی. ترجمه مرتضی مردیها. انتشارات نقش و نگار.
- حقیقتیان، منصور، هاشمیانفر، سیدعلی و احمدیان، داریوش (۱۳۹۴) تحلیل جامعه‌شناختی نقش عوامل ساختاری در شکاف بین نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی (مورد مطالعه: شهروندان شهر کرمانشاه). *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۳۳۹-۴۴۴، دوره ۴، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۴ <https://doi.org/10.22059/JISR.2015.57069>
- سیارخلج، حامد، هاشمیان فر، سیدعلی، صالحی، صادق و عبداللهی، عظیمه السادات (۱۴۰۱). فهم کشاورزان از گذشته خوداتکا و پایدار با تأکید بر تغییرات آب و هوا (مورد مطالعه: روستاهای استان اصفهان). *مجله توسعه محلی (روستایی - شهری)*، دوره چهاردهم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱. <https://doi.org/10.22059/JRD.2022.343525.668730>
- سیارخلج، حامد، هاشمیانفر، سیدعلی، صالحی، صادق و عبداللهی، عظیمه‌السادات (۱۴۰۲) تغییرات آب و هوا و جامعه کشاورزی (مطالعه ادراک کشاورزان استان اصفهان از پیامدهای مرتبط با تغییرات آب و هوا). *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱۲ (۲) : ۲۷۵ - ۲۹۲. <https://doi.org/10.22059/jisr.2022.334888.1263>
- عبداللهی، عظیمه‌السادات، صالحی، صادق، زاهدی مازندرانی، محمدجواد و ذکایی، محمد سعید (۱۳۹۸). بر ساخت اجتماعی خشکسالی در میان کشاورزان (مورد مطالعه: بخش مرکزی و غربی استان اصفهان). *مجله پژوهش‌های روستایی دانشگاه تهران*، دوره ۱۰، شماره ۱، صفحه ۱۱۴-۱۲۹. <https://doi.org/10.22059/jrur.2018.253726.1250>
- عبداللهی، عظیمه‌السادات، ذکایی، محمد سعید، صالحی، صادق و زاهدی مازندرانی، محمدجواد (۱۳۹۵). نظام معنایی پدیده خشکسالی در میان کشاورزان استان اصفهان. *مجله توسعه محلی (روستایی - شهری)*، شماره دیجیتال ۲۷۱-۲۹۴، ص، ۱۳۹۵ زمستان و پاییز، ۲ شماره، هشتم. <https://doi.org/10.22059/JRD.2016.63068>
- گیدنز، آنتونی. (۱۹۹۹). *جهان لغزنده است: جهانی‌شدن چگونه دنیای ما را شکل می‌دهد؟* ترجمه‌ی علی عطاران، نشر کتاب پارسه.
- مرکز آمار ایران. (۱۴۰۰). سرشماری عمومی نفوس و مسکن.
- همتی، زهرا، رضائی، مهدیه و شبیری، سیدمحمد (۱۴۰۳) مطالعه کیفی تعیین‌گرهای فرهنگ محیط زیستی. *مجله توسعه اجتماعی*، دوره ۱۸، شماره ۴. شماره پیاپی ۷۲، صص ۶۷-۹۲. <https://doi.org/10.22055/qjsd.2023.39325.2559>

References

- Abdollahy, A. S; Salehi, S; Zahedi Mazandarani, M. J and Zakaei, M. S. (2019). The social construction of drought among farmers (case study: central and western part of Isfahan province). *Journal of Rural Research*, Teran University., Volume 10, Issue 1, pp. 114-129. <https://doi.org/10.22059/jrur.2018.253726.1250>. (In Persian).
- Abdollahhi, A. S; Zakaei, M. S; Salehi, S and Zahedi Mazandarani, M. J. (2016). The semantic system of drought phenomenon among farmers in Isfahan province. *Journal of Local Development (Rural-Urban)*, digital ID 271-294 pp., 2016 Winter and Autumn, 2 issues, 8. <https://doi.org/10.22059/JRD.2016.63068>. (In Persian).
- Altieri, M. A. (2002). *Agroecology: The science of natural resource management for poor farmers in marginal environments*. University of California Press. (p. 45).
- Bourdieu, P. (2011). *Theory of Action, Practical Reasons, and Rational Choice*. Translated by Morteza Mardiha. Naqsh-e-Negar Publications. (In Persian).
- Elias, N. (2000). *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations* (Revised ed.). Blackwell Publishing.
- Giddens, A. (1999). *The World is Slippery: How Globalization Shapes Our World?* Ali Attaran, Parseh Book Publishing House. (In Persian).
- Hagheeghatian, M; Hashemianfar, S. A and Ahmadian, D. (2015) Sociological Analysis of the Role of Structural Factors in the Gap Between Environmental Attitudes and Behaviors (Case Study: Citizens of Kermanshah City).

- Journal of Social Studies and Research in Iran*, 444-339, Volume 4, Issue 4, Winter 2015. <https://doi.org/10.22059/JISR.2015.57069>. (In Persian).
- Hemmati, Z; Rezaei, M and Shobeiri, S. M. (1403) "Qualitative Study of Determinants of Environmental Culture" *Journal of Social Development*, Volume 18, Issue 4. Serial Number 72, pp. 67-92. <https://doi.org/10.22055/qjsd.2023.39325.2559>. (In Persian).
- Kasper, D. V. (2009). Ecological habitus: Toward a better understanding of socioecological relations. *Organization & Environment*, 22(3), 311-326. <https://doi.org/10.1177/1086026609343098>
- Sayarkhalaj, Hamed; Hashemianfar, S. A; Salehi, S and Abdollahi, A. S; (2022). Farmers' Understanding of the Self-Reliant and Sustainable Past with Emphasis on Climate Change (Case Study: Villages of Isfahan Province). *Journal of Local Development (Rural-Urban)*, Volume 14, Issue 1, Spring and Summer 2012. <https://doi.org/10.22059/JRD.2022.343525.668730>. (In Persian).
- Sayarkhalaj, H; Hashemianfar, S. A; Salehi, S and Abdollahi, A. S. (2022) Climate Change and Agricultural Society (Study of Farmers' Perception of Climate Change-Related Consequences in Isfahan Province). *Journal of Social Studies and Research in Iran*, 12 (2): 275-292. <https://doi.org/10.22059/jisr.2022.334888.1263>. (In Persian).
- Statistical Center of Iran. (1400). *General Population and Housing Census*. (In Persian).
- Strauss, A, and Corbin, J. (2011). *Fundamentals of Qualitative Research; Techniques and Stages of Grounded Theory Generation*. Translated by Ebrahim Afshar, Tehran: Nay Publishing House. (In Persian).
- Zhu, Q. Y; Chen, K. Yuan, X. Wang, C. Gan (2020), Research on the Relationship between Capital Endowment and Farmers' Willingness to Pay for Cultivated Land Protection: Comparing the Suburban and Outer Suburbs Resources and Environment in the Yangtze Basin, 29 (2020), p. 11 <https://doi.org/10.1038/s41598-024-74280-0>.